

Степан. Смерті предать його! Такого злодія земля терпіти не мусить.

Павло. Як ти його вкусиш! смерті предать!..

Гнат. От диковина! Тільки на мене поважтеся, а я вас прямо на його наведу: нишком, ніхто й не взна. Днів за вісім доскачемо до Немирова, а відтіль він за дві милі.

Антін. Такого ірода мабуть і на світі не було. Як же? батька свого, рідного батька ворогам продає!

Онисифор. Іюда, бісів син!

Гнат. Що ж ти будеш робить!

Микита. Або, ну як йому не соромно: товариша свого підвів! Га, молоду перемовити! пропала й бідна дівчина.

Гнат. Але, ото ж воно! Чи мене то вже мабуть біг святий спас! (Христиться). Слава йому, вишньому создатильові! Попавсь було я у дияволові шпони. Ви ще, панове, не знаєте, що се за дівчина? Сохрани мати божа!

Всі (цікаво). Що? що? як?

Гнат. А що? (Тихо, боязко) відьма, чарівниця!

Козаки (козаки товпляться доколя нього). От як! ану, розкажи! А що там таке?

Гнат. Хай мені очі вилізуть, коли вам я неправду скажу. Отто, братці, праведно кажеться, що на вовка помовка, а злодій кобилу вкрав. От, рока півтора тому, усі казали про Гапку Мотрошиху, що будім вона відьма та що до неї із синього кута змії літав: чи яка шкода у кого зробиться, усе вона! чи болість кому прилучиться, усе Гапка винна. А як її убить хотіли, а вона утекла, тоді всі казали, що у сороку перевернулась та й улетіла к дияволу. Аж, братці, ото вона спасена душа: перетерпіла що, та ні за віщо! Після того я її бачив. Та де бачив? У ма-настирі: не їсть, не п'є, богу молиться. А ми он що на її звернули! А се, панове, що ні діялось, так от нехай мене хрест поб'є, хай я крізь землю провалюсь живий, коли се не так — ст все ота бісова дівчина! Вона і Саву та зурочила. Хотіла вона і мене загубити і отто, бач, таку мороку напустила, що я її сватати став, — так сохранила мене цариця небесная! Подумав тоді божої матері молебень відправити. Тільки що я відправив, а у мене очі й розкрились. Воно, бачиться, молитва й одоліла дияволову силу; так вона бачить, що ні, не на того напала, — учепилась за другого тай поволокла... У мене ще тоді догадка була, та все так та так, а отто вже, тижня зо два, був я на луці, що на праву руку од ліса. Сонечко стало сідати, дивлюсь: зміяка такий прешрашений летить, а з хвоста так іскри й сиплються; приглядівсь... аж на зміяці сидить вона, Савиха, а на голові у неї такі предиковинні квітки, що й розгадати не зумієш. Я як перехристивсь та як тричі плюнув та як крикну: во ім'я отця й сина і святого духа амінь! Як же по всьому лісу

підніметься вітер, та як загирує та під того зміяку, а зміяка той так і шелехнув! Тут де не возьмись ключа чортів, і чорних і синіх і вишневих і всяких, як підняли вони за волосся Катрю, та й шмагонули уп'ять к злидню! А се ж мабуть летіла вона яку шкоду нам вчинити. Оттаке, панове! Щоб мене бог убив, коли я хоч на ниточку збрехав!

Максим. Ну, біг же тебе спас, що ти з нею не одружився!

Грицько. Воно й по лицю видно було, що вона відьма. Мені ще тоді, як усі казали на Гапку, не вірилось: ох, не Гапка се, кажу, інша мабуть!

Ничипір. Бідна Гапка; от согреішили ми, що казали так! Тепер вона свята буде.

Степан. За се нам треба перед нею опрощення прохати.

Онисифор. А ту бісову покарати!

Андрій. Покарати, покарати! Хіба спершу біг смерти завдасть а то сучий син буду, коли не уб'ю її.

Степан. Воно так на світі діється, що вже хоч як, а хто по закону іде, то той законне й робить, а хто ні людей не слухає, ні бога не почитає, того й діла ка-зна які. Бо хто по-божому йде, то у того тільки те й на думці, щоб як то угодне богові зробити, а вже хто супротивник богу, то той і до людей уже не такий і не те сам собі вадить! Так я кажу, панове?

Кілька голосів. Так, так.

Степан. Ну, от бачите, хочби отся відьма! Вона, бач, не на те пішла, що бог велить, а все якби насупротив, мов нечистому угоднее. а не богові. так от її діла ка-зна по якому! А то вже хоч і сей Сава; аже ж вона що робила панові Гнатові, а він, як чоловік богові угодний, не зразу на її поваживсь, а перш у божу церкву пішов та божої матері молебень відправив, так от його і бог не залишив. Сказано, що хто який до бога, такий і бог до його. От доброму не попустить господь вийти во іскушення, а як поганий та стане у його на думці недобре, так і біг од його одступиться, так він так і пропаде. Далєбі, так і пропаде, панове!

Карпо. Та що ти свою мову так розпустив: бач, який мудрий!

Степан. А хіба ж я не так кажу?

Карпо. Вірим, вірим. Та ти ж чоловік розумний!

Степан. Може я розумний, а може й ні, тільки що я кажу, так се воно так і є.

Павло. Що Сава зрадник, то я сам бачу і вам скажу, що його бісового сина, коли він не схотів по правді робити, треба убити; а отто, пан Гнат казав про відьму, то я вам, панове, скажу, що я сим балам про чари не дуже вірю.

Голоси. Як?

Павло. Так, що треба винного, а не безвинного карати: як заслужив Сава, таку й заплату нехай бере, а защо ж бідна жінка

пропаде! Се вже, панове, не лицарське діло, за се нас господь покарає.

Андрій. От тобі на! Ну, чудний же ти дуже, пане брате: таку злодійку не те що вбити, живу спалити!

Степан. А тож! Гріх доброму чинити зло, а супротивника божого карать подобає.

Гнат. Пан Булюк мабуть мені не вірить!

Павло. Да таки і не вірю.

Гнат. Хай бог спасе, щоб я душу свою к злидню ні завіщо оддав! Коли хочете, панове, я іще вам побожуся: хай мені руки й ноги вигниють, хай мені очі вилізуть, хай мене воші живого з'їдять, коли се брехня! Хай мені душу чорти у пекло потягнуть, коли се неправда! Ог вам христом богом клянуся!

Всі. Вірим, вірим! Павло недовірок.

Павло. Як, панове, як недовірок?

Андрій. Та коли ж ти брату своєму не віриш! Хіба ж таки козак стане дурно божитися?

Павло. Як хочете! Ви волю маєте, а з вами одповіту за невинну душу не беру.

Гнат. Ну що ж! Знатимемо і без тебе що робити: завтра, панове, їхати б туди, бо щоб дияволова сила чого не наробила. Ге, батько! цитьте!

Сцена II

Входить Петро Чалий

Петро. А об чім, панове, радитеся?

Гнат. Ог тім, пане гетьмане, що ти не гаразд робиш.

Петро. Як?

Гнат. Так що ми вже скільки оттут сидимо без діла, сорочки прудимо!

Андрій. А меж тим ляхи скоро православну віру ізженуть.

Петро. Панове! І гріх і стид так на мене казати. Ви жалкуєтесь на мене, що я вас у похід не веду, а ви б самі мене ганьбували, коли б я вас у несправності повів. Я тимчасом і пороху і куль і самопалів і всяких знарядів надбав, щоб усе у справі було. А тепер тільки сподіваю запорожців, бо вони обіщались злучитись з нами. Тоді можна і в похід: хоч що зробимо, так не без слави. А то що з нами. Тоді можна і в похід: хоч що зробимо, так не без слави. А то що з того, що лякати ворогів! Та нащо, панове, ви мені очі одводите: знаю я, що не об тім ви рахували, а об моему синові розмовляли.

Андрій. А хіба ти підслухував?

Петро. Хоч і не підслухував, та знаю.

Павло. Ти догадавсь, старий. Так об твому синові розмовляли.

Петро. А чи можна батькові знати про се?

Павло. Батькові то може й не можна було б, та гетьманові треба. Дізналися ми, що твій син ізрадник і нас усіх згубить замишля. От листи, прочитай!

Петро. Я вже їх бачив, мені показував Гнат Голий.

Павло. А що ти об сім думаєш?

Петро. Зоставив він мене на старості сльози проливати.

Павло. Із сльоз нема пуття, а ми поїдемо та уб'ємо його.

Петро. Не знаю, як вам і одказати на се. Просити вас — скажете, що оступаюсь за ізрадника. Панове! Я ваш гетьман, ви самі мене вибрали — я зложу з себе гетьманство, бо гетьману не пристало вам кланятись. Ні, панове, я не гетьман ваш, я простий козак, старий, чахлий — я прошу у вас: змилуйтесь надо мною!

Андрій. Як?

Петро. Не робіть мене на вік безщасним! Не убивайте мого сина! Коли вже він став такий зрадник — я й сам бачу — поїдемо до його, він покається, він посоромиться батька свого рідного. Панове... він таки наш чоловік! Далебі! Бачите, у мене нема ні роду, ні племені, він у мене один одним, та й того хочете у мене відняти!.. Та лучче ви мене перш убийте, щоб і до моїх ушей не доходило, що його на світі немає. Панове! що, якби ваш син так... пожаліли б... так і мені! Пожалуйте його: за сее вас і бог не зоставить, що ви мені бідному уважите!.. Нащо ж ви мене й гетьманом вибрали, коли останню радість хочете одняти?... Перший раз простити можна, а я сам з вами поїду; далебі, він уп'ять буде вірний наш! Коли вже на його не хочете положить ласки, надо мною змилуйтесь!..

Андрій. Бач! таких зрадників багато буде, так усіх без хлости й зоставляти?

Петро. Та я йому сам перед вами таку дам хлосту, що не дай боже! Та ви самі хоч як його покарайте, хоч у глибку на скільки запріте, все що хочете — він на те заслужив, все, тільки до смерти його не забивайте! Хіба вам хороше буде, як я на вас цілий вік жалкуватимуся? Коли я не вгоден вам, я хоч зараз оддаю булаву свою; і не хочу, і щур йому і пек: вибирайте собі, кого знаєте, тільки мого Саву не забивайте!.. Він же колись був такий хоробрий і такий приязний і до віри і до людей! Тепер то я вже бачу: на що погані люди не призведуть? а він собі молодий! Одхлостуєм його, та й привеземо додому; я його тоді держатиму! Панове мої ласкаві: нехай уже тоді, як у другий раз що затіє, тоді я не тільки вас не стану просити, сам перед усіх приведу, та так своїми руками голову й відсічу! А тепера вже змилуйтесь, простіть, пожалійте свого гетьмана!

Павло. Бачите, як він жалібно просить! Треба його пожаліти. Він чоловік добрий, та ми самі вибрали його гетьманом.

Ну, панове, ми пожаліємо його! Так, пане гетьмане, для твоєї милости можна, да тільки щоб ти його одхлостував.

Петро. Далебі, одхлостую. Самі, кажу, що хочете робіть, тільки до смерти не забивайте.

Павло. Треба пожаліти гетьмана, та і Сава був чоловік — молодець. Так, вельможний пане гетьмане! тобі ми зробимо вслугу. Гарно, панове?

Кілька голосів. Гарно!

Петро. О, спасибі вам! О, дай вам, господи, усякого добра, і вам і дітям вашим!

Джура (входить). Приїхали посланці од запорожців...

Петро. Кому угодно, панове? От, бачите, сього я і дождавсь! (Виходить, за ним Павло).

Сцена III

Гнат (хоче йти). Щасливо, панове!

Андрій. Куди ти?

Гнат. А що мені з вами тут робити? Хотів я вам добра, так ви мене не слухаєте. Біг з вами! Будете каятись, про мене згадуватимете, та пізно буде.

Андрій. Я не згожавсь простити і не хочу.

Гнат. Так бач, ви сього Павла слухаєте! А того не бачите, що він із гетьманом за одно. От він і мені не йме віри, і на хрест мій великий не поважає: каже, що я збрехав. Що ж, коли я збрехав, так нехай збрехав!

Онисифор. Ні, пане Гнате! як? ми тобі віримо.

Степан. Ну, а що ж ти тепер нам порадиш?

Гнат. Я вам нічого не буду радити, я тільки спитаю вас: чи можна простити і пожалувати зрадника, бісового сина, невірного, онцихриста, знахуря, вовкулаку, що із чортами за панібрата? Та ще у бісового сина аж жижки трусяться, якби нам лихо та напасть зробити. Ану, як ви на се скажете?

Степан. Та воно так, та батька жалко.

Гнат. Батька жалко! А сього ще до пуття не знають, що у того батька на думці. Чого він нас так забавля? Чорт його віда. Може він сам із сином за одно!

Степан. О ні! він здається чоловік добрий.

Гнат. Добрий, щоб йому добра не було! Ну, та нехай! нехай він і добрий, як ти кажеш, нехай буде по-твоєму! Він каже: я йому дам хлости; коли хочете, перед моїми очима самі його поб'єте. Так, та трошки не так! Нехай би той Сава простий чоловік був, а то він знахур, а жінка його чарівниця: що ти нечистій силі дошкуляєш? Що ж що ми його поб'ємо, а він із своєю відьмою такого лиха нам наробить... тоді самі не раді

будем, що й побили! Тоді вже певно пропадемо! А що ви на се скажете?

Андрій. Ну, що ж, панове, не можна його пожалувати, ніяк не можна. Коли б він не такий, а то бач... ніяк не можна. Як скажете?

Всі. Цур йому! смерть йому умісті з його відьмою!

Гнат. Отсе так! А щоб той сидів з своїми хлопами вас не турбував, то одберемо собі козаків та порадимо, кому їхати, та сьогодні увечері й гайда!

Андрій. Ну, хто поїде? Я їду.

Микита. І я.

Гнат. Ти, Грицьку?

Грицько. Як же?

Гнат. Ничипір?

Ничипір. О, якби я ще не поїхав! Мені найпаче те, що у бісового сина худоби до чорта.

Мосій. Та вона у його нечистою силою вона. Хай її цур!

Ничипір. А ми її свяченою водою обіллемо, от нечиста сила і одлигне!

Степан. І я ж поїду: мені от як хочеться подивитися, як нечиста сила із сучої відьми к злидню піде.

Гнат. Поїдемо, поїдемо. Сьогодні увечері до мене, усе ізготуємо, тай гайда.

Голоси. До зобачення, пане Гнате!

Гнат. Щасливо! (Козаки розходяться). Га, га! буде й на нашому тижню свято!

(Показується Лисецький і, озираючись, підходить до Гната. Гнат показує йому куди пішли козаки, бере його за руку і швидко виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сцена I

В домі Конецьпольського в Немирові. Конецьпольський, Сава. Конецьпольський частує Саву вином

Конецьпольський. Ну, хоробрий козаче, вип'ємо лишень! Я знаю, що у тебе такого нема дома.

Сава. Ми, українці, жити у розкоші не звикли. Не тим сее вино мені добре, що смашне, а тим, що дорога для мене приятель та ласка твоя. (Випиває). Щоб тобі господь віку прибавив!

Конецьпольський. Дякую. Ну, думав таки я, коли ми з тобою воювали, що вино умісті питимемо? А здорово ти нас дошкуляв!

Сава. Що було, то за вітром по воді поплило: нащо про це згадувати? Не противу тебе та й не против короля ми воювали,

а против неправди. А я, пане, ніколи вам не ворогував, а хоч коли, так усе бажав, щоб між нами згода була.

Конецьпольський. Правда; тоді й се було. Тепер, бач, ти поклявся, так і ми простили тебе. О, коли б усі такі покірливі були!

Сава. Мені б самому ніщо так не приязно, якби ми помирилися, і один другого, ляхи й козаки за братів почитали.

Конецьпольський. Не за братів, за панів, бо всетаки ми старіш од вас. А що я тобі зараз подам, то ти довго мені будеш винуватий, щоб такою приязною новиною мене на оддячку привітати. (Виймає папір). От, мій коханий Саво, із Варшави мені лист прислали. Ти знаєш, що я писав об тобі, що ти прийшов до нас і прохав визволить тебе од козацької злоби і обіщався нам вірою й правдою служити, і що ти чоловік розумний і дотепний, і так як нам треба супротив бунтовників, що своєю волею собі гетьмана вибрали, другого гетьмана поставити, то я — як ми тоді й радилися, сам знаєш — і писав, що не знаю, мов, нікого опріч тебе, щоб кому можна було булаву уручити. Тепер мені відписали з Варшави, що нехай буде по-моєму і сам круль нарік тебе гетьманом війська козацького.

Сава. Вірою й правдою служитиму мому добродітельові.

Конецьпольський. Та велять мені ще опріч тих козаків, що нам вірні zostалися, іще чотири тисячі ляхів відправити, щоб з їми ти угомонив бунтовників та на законне богом і королем наречене своє панство уступив.

Сава. Що мені король наказує, то усе к його честі і славі робити маю.

Конецьпольський. Та ще писав я про те, що бунтовники батька твого рідного гетьманом поставили; на се відписали мені, що коли його візьмуть, то йому ніякої кари не буде. Круль добре твою віру й правду бачить, бо ти й батька не жалієш, аби тільки вволити волю його милости. Тим тобі сее й уважається.

Сава. За се вічно бога молитиму за його крулевську моць...

Конецьпольський. От і все. Та ще велять мені з тобою умовитися.

Сава. І без умови, пане, служитиму я просто; не прийшов би я до вас, коли б вам лихував.

Конецьпольський. Ти чоловік добра душа, я знаю се. Тільки те, що наказують, треба уважить. А се, бач, щоб я тебе до присяги привів, що ти будеш вірний послушник посполитій.

Сава. Хоч я і без присяги у вірності не змінюсь, та присагнути у правді не гріх. Добре, пане.

Конецьпольський. Іще одна умова. Круль і рада наша хочуть, щоб ти заприсягнувся, що усім зусиллям будеш унію на Україні вводити і волею і неволею заставлятимеш козаків бути нашими, щоб вони свою шизматичську віру покидали,

а унію приймали. У сім тобі треба нам присягнутися. Воно, я знаю, і без того ти б сеє робив, і без присяги, та все треба, щоб діло до діла було.

Сава. Унію, пане?

Конецьпольський. А що? Ти сам знаєш, без сього не можна. Не лиха ми вам хочемо, а добра, щоб і ви, як треба, бога чтили і царство небесне з нами залучали!

Сава. Ні, пане, я своїй вірі не зрадник.

Конецьпольський. Як се?

Сава. Тілом і душею радніш я вам служити, а на свою віру війною не піду. Я сам хотів прохати сеї одної ласки, щоб нашу віру не давили, а ту іще на мене самого накладають, щоб я своїй вірі ворогував. Ні, пане, як хочеш — цур тому й гетьманству! Моя віра мені над усе дорожче.

Конецьпольський. Граться з нами захотів, хлоп?

Сава. Буде твоя ласка, не гнівайся на мене, що я тобі казатиму: я чоловік простий і казатиму просто; може коли не так здаватиметься, та я знаю, що ти пан добрий і милостивий, вибачатимеш мене! Сподіваючися, що ти мене не залишиш і що може чим услужу своєму королеві, я прийшов до тебе. Ти, дай боже тобі здоров'я, усім наділив мене і своєю милостю потішав; живу я з твоєї ласки і ні в чім мені жалкуватися. Тільки служить вам вірою та правдою та дякувати вам од щирого серця та бога за вас благодіяти! Але, пане, я не прийшов до тебе, щоб ми, мов купці на ринку, об своїй вірі торгувалися. Ти ж, пане, сам чоловік і розумний і вчений, уваж сам: воно правда, против сього нічого казати, що наказують, то треба сповняти, але так... з твоєї мислі, з твого щирого серця, скажи мені, пане: як тобі здається се, що нас так налігають та втісняють? Що, хіба ми нехристі, бусурмени? Усе така ж віра! Що ви богові та спасителеві молитесь, що ми — усе рівно! Що ви святих божих чтите та шануете, що ми — усе однаково. Один бог, одна християнська віра — за що ж нам така напасть? за що нас бідних так зневажати? Далебі, не знать що ви робите з нами! Не було б у нас ні свар, ні бунтів, жили б ми як брати рідні із собою, коли б ви нас хоча як людей важили! Ог бач, старі люди кажуть: за покійного короля Стефана... аже ж як ми вірно служили йому, і нічого поганого тоді не було! А тепера... господи мій милостивий! Далебі, як ти знаєш собі, а я правду говорю — воно так! ми б вам вірно служили, коли б ви на нас лиха не покладали.

Конецьпольський. Досць! Шизматика нічого слухати. Роздабаривать з тобою — воду товкти.

Сава. Шизматика, пане! Оттак у нас робиться: ви нас лаєте шизматиками, ми вас недохрестями. А нема нічого із сього доброго, пане! Ще й пострікаєте, кажете: бунтовники. Ми не ши матики і не бунтовники. Ми не шизматики: наша віра хри-

стіянська, свята і непорочна; віруєм ми в господа Ісуса Христа і матір його пречистую і святих його, віруєм так, як діди наші вірували, і зостанемось кріпкі у тій вірі, що хочете ви з нами робіть! Дай боже, щоб і діти наші так же вірили! А що ми не бунтовники, то тож я тобі скажу: хіба ми вам вірно не служили? хіба ми вас од ворогів не боронили? скільки разів супротив москалів ми вам поміччю помогали? Подивітесь лишень у старосвітські описи ваші: чи нема там козацької слави? чи не проливали ми за вас своєї крові? чи відмагалися ми коли-небудь вам служити? А яка за се була дяка? Що скажеш, пане? Що нам тепер од вашої неправди нікуди діваться! що нам ніде голови прихилити, що нам не дають молитися богам! що нами, як скотиною орудують! Та ще й кажете, що ми й такі й сякі, і бунтовники і розбійники! Ніколи б ми не бунтували, коли б ви з нас не глумували! Так, пане: хоч гнівайся, хоч що хочеш роби, твоя воля, твоя міч, а я правди казати ні перед ким не побоюся!

Конецьпольський. Що ж він тепер думає починати!

Сава. Що ти прикажеш, пане: я у твоїй господі. Волю маєш мене у кайдани залити та у Варшаву відослати, нехай там мене смерті предадуть: мені та потуга буде, що я за свою віру загину.

Конецьпольський. Коли б з іншим, я б справді тее учинив. Тебе я поважаю за твою дотепу та завзяття. Я тебе не гаятиму. Іди собі, тільки од мене більш ласки не сподівайся! Що я тобі дав, усе беру назад, бо ти не хочеш уволити волю королевську!

Сава. Ти мені подарував, твоя воля й назад узяти. Все твоя воля, пане.

Конецьпольський. Що ж? ти думаєш, отсе тобі й лучче буде? Від козаків ласки не сподівайся, вони вже давно смерть тобі нарікли!

Сава. Се я знаю. Та що ж тут? Крий боже, я не боюсь смерті! Возьмете мене ви, мені легко буде на душі, що за віру свою доведеться вмерти; уб'ють мене козаки, я весело мушу умирати: знатиму, що за короля свого предаю душу!

Конецьпольський. Ну йди, я тебе не держу.

(Входить джура)

Джура. Приїхав до пана Сави Хомка, та такий запирханий! Нишком щось має панові сказати.

Конецьпольський. Нех сюди прийде!

(Входить Хомка, оглядаючись)

Сава. Не ховайся, Хомка, кажи правду: чого ти?

Хомка. Пане, лихо нам приходиться. Край твого двора блукають козаки, усе визирають з-за лісу. Жінка твоя боїться, не знаєм що й діяти; поспішай швидше, пане!

Конецьпольський. А що? отсеж вони почули, де ти, тай приїхали убити тебе!

Сава. Божа воля!

Конецьпольський. Послухай, Саво! у мене є війська довіль, положу на тебе милость Тільки змовимось (ласково до нього) ну, Саво, на уговор — рядну! Ну!

Сава. Ні, пане, твоя воля — сього не буде!

Конецьпольський. Що ж? Ти пропадеш! вони тебе заб'ють, дарма що твій батько над їми панує. Він первий підніме на тебе руки. Хоч ти й проситимешся, так не змилюються.

Сава. Проситься мені шкода! Я умру, яким уродився. Ні до кого увік свій не уклоняв, так і перед смертю не поклонюся.

Конецьпольський. Пропадеш, Саво! Лучче підпишись оттут, тай іди собі з громадою.

Сава. Ні, пане, далєбі, ні! Сказав, що сього не буде, так і не буде!

Конецьпольський. Та ти ж пропадеш! Такий молодий, хоробрий, у тебе жінка, і син, кажеш, є маленький. Саво, мені тебе жалко: пожалуй сім'ю свою!

Сава. Коли вони живі зостануться, біг їм буде отцем! За сиротою, кажуть, біг з калитою. Він милосерд, на його сподіватися треба! Коли ж і їм смерть буде, тож божа воля!

Конецьпольський. А, та який же ти непокірливий! Вчепивсь за одно, так одно те й твердить. Коли ж так — далєбі мені тебе жалко — зоставайся поки у мене.

Сава. Твоя воля і пустить мене і не пустить; тільки коли ти мене пускаєш, то я по своїй охоті не зостанусь: у мене сім'я, покидати її гріх.

Конецьпольський. Ну, іди! Хто не слухає тата, той послухає ката! Іди, я тебе не гаятиму.

Сава (помолившись богу). Спасибі. Прощай, пане, може не доведеться більш бачитися. Дай, боже, тобі, що в його просиш, і сім'ї твоїй; дай боже королеві нашому щастя і славу, і всім добрим людям дай боже долю добру!

Конецьпольський. Іди собі к злидню!

(Сава і Хомка виходять. Конецьпольський стоїть замислившись. Входить Лисецький).

Сцена II

На полі лісок; поміж кущами керничка. — Сава і Хомка їдуть верхом.

Сава (співає пісню).

Вилинула галка з зеленої балки.

Сіла пала галка на зеленій сосні.

Вітер повівав, сосенку хитає.

Не хитайся, сосно, мені жити тоскно!

Не ламайся гілко, мені жити гірко!
Нема в мене роду: ні отця ні неньки,
Покинули мене і брати рідненькі.
І брати рідненькі і вірна дружина:
Один сиротина, як в полі билина!

Хомко, набери лиш мені води, от як пити хочеться!

(Хомка злізає з коня і набирає води. Сава випиває)

Сава. Хомко!

Хомка. Чого, пане?

Сава. Бачиш ти ондечки широку долину: он-он мріє, кругом ліс, по ліву руку річка?

Хомка. Бачу, пане!

Сава. Там колись відомщав я за Острияницю ляхам, там колись клювали тіла їх орли та ворони, а я з своєю кравчиною вертався додому; били у котли, сурмили у сурми, ввесь люд зустрічав мене, усі кричали: ай Сава, багатир Сава! Тоді мені й пісню приложили. Тому вже два роки, а швидко пройшли! Ще мабуть zostалися сліди мої на тій долині, zostалась і пам'ять моя у ляхів, а слава моя, що я там залучив, за вітром полетіла... Поїдемо, Хомко! (Від'їжджають).

ДІЯ П'ЯТА

Сцена I

Катерина і Мотря. тільки що купали дитину. Катерина, сповивши її, кладе в колицку. Мотря виносить воду

Катерина. Ох, боже ж мій! Та як же мені страшно! Коли поїхав Хомка, а досі Сави немає.

Мотря. Та воно, кажуть, далеко.

Катерина. Ох, та як же я ізлякалася, досі усе так і труситься!

Мотря. Та куди ж воно пішло?

Катерина. Та хто його зна! Як я встала, так щось забовзаніло біля ліса...

Мотря. Спаси господи! (Виходить за двері. Чути кракання ворони)

Катерина. Що се?

Мотря. Гемонів кряк! Тричі уже зганяла з бовдура, уп'ять сів було!

Катерина. Ох, се ж воно та не даром!

Мотря. А оту ніч — так сова те й зна: літа коло хати, та все угука!

Катерина. Щось воно та є! Мотре, дали-бі се не даром! коли б хоч Сава швидше!

Сцена II

Катерина сидить на лежанці і колише дитину. Входить Сава. По лицю його видно, що він дуже стурбований

Катерина (біжить до нього). Саво, мій миленький! Ну, насилу я тебе діждалася! А тут така напасть, зовсім було біда приходилась без тебе.

Сава. Що, мое серденько?

Катерина. А що? Сижу оттам сама собі тай колишу дитину; тільки ненароком зирк у віконце — аж там щось замріяло, та таке страшне: я так ізлякалася, само у козацькій одежі, а лице так схоже на Гната Голого.

Сава. Ні, моя милая, се тобі так здалося. Чого вони сюди зайдуть? Не принесе їх нечиста мати. Так на Гната Голого ти кажеш?

Катерина. Еге!

Сава. Якби Гнат Голий, так би я і не боявсь.

Катерина. А я так, так його боюся, що не дай боже! Отто колись він мені у во сні приснився: наче йде до мене, та простяг руки, тай хоче мене обняти, а я од його... та так мені страшно стало, що коли прочнулась, так перевернуться на другий бік не посміла! Мені усе здається, що колинебудь він нам лиха завдасть.

Сава. Ні, моя мила, він не такий; ми уп'ять помирилися, і я писав до його, а він до мене. А тобі либонь без мене страшно?

Катерина. Страшно, мій миленький! Як ти куди поїдеш, так мені стане так, що хто його знає й як. Усе б то плакала та журилася, хто зна чого! Як бачу тебе біля себе, що ти зо мною, так тоді тільки мені й легко й весело, а як тебе немає, так така туга та нудьга нападе, що сама не знаєш, щоб собі і заподіяла! Чого ти все так часто у той Немирів їздиш?

Сава (вздихаючи). О, моя Катю, більш мабуть ніколи не поїду.

Катерина. Та таки й не їзди! Як таки тобі не жалко мене саму zostавляти! І маленька дитина тебе до себе не тягне. Мені, якби днів зо два його не побачити, так я не знаю, щоб тоді зо мною і було!

Сава (цілує дитину). Кришечко моя! Синочку мій! Ох, тяжко, важко мені на серці. Здається, що я вже послідній раз лащу мою кришечку. Катю, моя Катю, ти плачеш!

Катерина. Сама не знаю, чого сльози ллються! Дивлюсь на тебе, що такий став смутний, тай заплакала.

Сава. Ох, Катерино, погано на світі! Хто його зна, нащо се бог так учинив: безпереч усе горе та смута; інший раз голову б собі розбив, та ні, усе є щось таке, що не пускає, усе таки знайдеться таке, що й серце потіше, поневолі й горе забудеш, і світ божий уп'ять стане світ білий та хороший. Катю, Катю! Дай

мені свою рученьку, підійми головку, подивлюсь я у твої очі. Катю (обіймає її), сонечко моє ясненьке! Як мені біля тебе сидіти любо! Як мені на тебе дивитися мило! О моє сердечко! А вже, що на дворі діється, у світлиці забудеш! Як не чіпляйся біда, куди не жени вона, а біля жінки та дитини нічого вона не зробить. Усе таки буде сердцю розвага. (Здрігнувши). Боже мій милий! Якби ти знала... така журба! Вона мене зв'ялить, зсушить, із'їсть, бісова! Ви, жінки, не знаєте, що бува іноді на серці у чоловіка. Вам, як миленький вас любить та дитина здорова та дома усе гаразд, так вам і журби нема. А нас — якби ти знала, яка наша натура, Катерино!

Катерина. Що се ти кажеш, Сава? Я нічого й не втямила, що ти казав мені.

Сава. Куди не підеш, усе люди. Тому тільки життя на світі, хто з їми у ладу. Той тільки щастя бачить, хто до їх покірливий. Я не вмію з їми жити, не вмію їм коритися. Ще не теє: хочеться, щоб то старшим бути над усіма!... ще змалку я нікого не слухавсь, дитиною хотілось розумніш над старих бути. Щож, як ув'язалась суча недоля, то й не одчепиться, жене мене сам не знаю куди! Твоя воля, боже! що буде, то хай по твою буде! (Дивиться з ласкою на дитину). Нащо ми тебе на світ породили, мій малесенький! Тепер ти собі лежиш, нічого не знаєш; прийде час, хто зна, що тобі доля нарікає! Не дай боже того, що твому батькові!... (До Катерини) Послухай, Катерино; що як нас відсіль виженуть і нам прийдеться блукати, одберуть у нас усе, ми мандруватимемо з кутка в кутка — що тоді?

Катерина. Що ж, воля божа! Бач, який ти! Казав, чого я така боязлива, а сам як сумуєш! Що ж, мені, крий боже, хоч яке нещастя, я все терпітиму, аби з тобою нерозлучно бути!

Сава. О, моє серденько! Одним одна моя радість на сім світі! Так, терпітимемо, Катю, коли доля терпіти веліла... А все мені щось на серці трудно та нудно! (Звертається до дитини). Заснув мій маленький! нехай спить! (Цілує й голубить його). Який гарячий! Мій синочок, мій маленький! Васю, Васю! Цитьте, не стукайте, нащо його будити? (Гойдає колиску). Люлі, люлі! Вибачай, Катерино, що я твоє на себе беру. Але ти знаєш, моя мила, що як голубка полине, так голуб діточки годує. Так і ми з тобою, моє серденько! (Цілує її). Ніяк не налюбуюсь, дивлячись на тебе, не намілююсь з тобою! Хоч до смерти милуватимуся, усе здаватиметься, що мало! О, чого ти така сумна? Ач які очі заплакані! Не журись, моя душенько!

Катерина. Та як же мені не журитися, коли ти журишся! Бач, тут іще щось недобре під нас підліза!

Сава. Не бійсь, моє серце, нічого не бійсь, поки я з тобою... усе гарно буде. Я сам не знаю, чого мені сумно так було; тепер пройшло. Я то який веселий! Гей, Хомко, піді лиш у пивницю

та принеси горілки та меду. Увесь вік свій не пив горілки, тепер нап'юся, дали-бі нап'юся. Не знаю сам перед чим дуже так захотілось. Тай бісова онцихристова журба... чого вона справді так ув'язла? Стривай, я її вижену! (Хомка приносить горілки і меду). Отсе так до діла! (П'є). А суча, яка гірка! Як се її п'ють багато! Випий лиш ти Катю!

Катерина. О ні, щур її! Я од роду не пила, і не знаю, яка вона й є.

Сава. Та я й сам не пивав її ніколи. Тепер тільки так, тим що й я був колись козак! Колись!.. А того, що було колись, того нема уже і не буде! Геть дияволова журба! Щоб тебе пранці з'їли! Випий бо, Катю!

Катерина. Дали-бі не хочу, дай лучче меду. (Сава дає їй меду, Катерина п'є, дитина прокидається). От бач, годувати треба.

Сава. За твое здоров'я, Катю! (Спиває).

О, щось мені, братці, горілка не п'ється,
Печаль коло серця як гадина в'ється.
Нехай вона в'ється, вона увойметься
Тоді увойметься, як добре нап'ється!

От і повеселіло. Гарна пісня, Катю.

Катерина (усміхаючись). Як же?

Сава (обнімає її). Сміється моя Катя, моє серце. Ач, які у тебе очі карі та ясні, дай поцілую!

Катерина. Стривай, дитина! (Цілує Саву, потім дитину).

Сава. Воно уп'ять уснуло. Положи, нехай спить собі у колисці. Не руш, положи!

(Катерина кладе дитину, Сава цілує її)

Катерина. Буде вже.

Сава. Чого там буде, коли пити навчаюся. Козаки наші навчаються пити у таборі, а я так у світлиці з жінкою. Ха-ха-ха! Отсе так! Сава Чалий горілку п'є! Треба записати той день, коли почав. Стривай! І ви нап'єтесь сьогодні, чуєш, Хомко? (Сідає коло стола і пише).

(З-за сцени чути великий шум. Хомка прудко вибігає з світлиці. Сава кидає перо. Катерина підбігає до вікна, але зараз з криком відскакує)

Сава. Що там?

Катерина. Лишечко!

Сава (дивиться у вікно). Що се? Либонь наші козаки! Чи чорти, чи що? Чого вони пруться, аж ворота ламають? Чого вони од мене хочуть?

(За сценою чути голоси: Пустіть нас! старих товаришів! пустіть нас!)

Сава. Отсе що?

Сцена III

Двері отворяються. Входять Андрій, Микита, Грицько, Степан і другі козаки

Микита. Здоровенький собі живеш, пане Саво! Як ся маєш? Що, пане Саво, признав нас?

Сава. Як не признав старих товаришів! Ну, що скажеш?

Микита. А що скажемо? Бач, ми тебе одвідати приїхали. Як ти тут живеш собі? Огидло вже без тебе. (Побачивши Катерину) А, здорова була, моя пані! Мати тобі чолом наказує. А що, пане Саво, мабуть несподівані гості приїхали? Чи привітаєш?

Сава. Жалко мені, що ви опізналися, мої друзяки. А то от господь дарував сина, ви б у мене на христинах погуляли, коли б перш сього тижнів за три сюди приїхали. Бде ваша охота, призвольтеся, у мене є що недоїдене та недопиване...

Андрій. Гарно ж ти нас привітаєш! Ні, пане Саво, не пити і не гуляти прийшли ми до тебе, а тебе розшитати!

Ничипір. Еге, лагодись лиш, пане Саво, скоріш, та веди нас у комору свою, що збудував для своєї худоби, та оддавай нам ті подарунки, що ми тобі колись підносили.

Сава. Я заплатив за їх тоді, як під Немировим оттут недалеко за вас бився. Тоді я заплатив за їх своєю кров'ю. Якої ще худоби вам треба? Є у мене худоба, та не з вашої ласки надбана... Не я вам, а ви мені були винуваті, так ви вже мені заплатили—тоді, як надо мною познушалися, тоді ви мені заплатили.

Андрій. Правду кажеш ти, що ми були тобі винуваті. Ми тобі й досі винуваті, і отсе прийшли з тобою розплатитися. За твою окаянну зраду та бісовське лихо, що ти на нас усіх замишляв, ми не заплатили тобі. Розшитаємось лишень, пане Саво!

Сава. Кажіть напрямки, розбійники: ви хочете мене вбити?

Грицько. Ні, пане Саво: ми до тебе на христини приїхали.

Сава. На двоє баба ворожила! (Виймає шаблю).

Ничипір. Бач, який бойкий! Ану лишень, покуштуй отсієї. (Кидається на Саву з пікою. Сава шаблем перебиває піку надвоє і звалює Ничипора з віг). Одоліла дияволова сила!

Андрій. А, бісів син! Здорово йому диявол помага!..

(Всі козаки, перехрестившись, кидаються на Саву, Сава з усієї сили довго відбивається від них шаблем, але нарешті Андрій вибиває її. Сава, з усіх боків підпертий піками, опускає руки)

Грицько. А що? Годі тобі вередувати! Заколемо його!

Катерина (що весь той час стояла бліда і здеревіла позад Сави, несамовито кидається по хаті). Ох, моя матінко! Ох, боже ж мій!.. Та спаси ж нас бідних!.. Ой!

Степан. Відьма, відьма! Дивіться!

Катерина. Саво, мій Саво!..

Сава. Боже милосердний, твоя воля небесная! Не zostав моєї жони та дитини! Прости мене за гріхи мої! Не покинь сиріт твоїх!

Гнат Голий (вбігає прожогом). Чого ж ви закуняли над їм, братці? Хіба не бачите, що вона вже шепче... уже й хмара на-ходить... Ну, оттак його! (Проколює Саву).

(Катерина несамовито кидається в вікно)

Андрій. Отсе тобі, бісів син, знаєш тепер, як свою родину зрадить!

(Всі козаки колять Саву з приговорками)

Катерина. Ой! (Кидається з вікна до Сави).

Сава. Прощай, моя Ка-тя... (Умирає).

Катерина. Ох, дитина, дитина...

Гнат Голий (підбігає до Катерини). Катерино, будем люби-тися... я тебе обороню... (Катерина б'є його кулаками. Гнат ніби падає). Ох, відьма... не здолиєш... пропадаю...

(Всі з піками кидаються на Катерину)

Андрій (коле Катерину). А, бісова, уміла чарувати: мабуть ко-зацького списа і чари не беруть!..

Гнат Голий (встає і теж коле її з великою радістю). А, добравсь я до тебе!..

Катерина. Си-нку!.. (Умирає).

(Тимчасом Мотря вхопила дитину і віддала Хомці, котрий прожогом вибігає)

Ничипір (підходить до колиски). А, те ще маленьке! там такі пелюшки багаті!

Андрій. А що, і його хіба?

Степан. А тож! Коли мати відьма, так се вже й воно чорту предане! Та воно таки й нехрищене!.. дали-бі, нехрищене!..

Андрій. Ану, хлопці, того байстрюка! Ну, швидше!

(Козаки біжать за Хомкою)

Степан. Ну, слава тобі, господи, рішили супостатів! Пра-ведно сказано, що господь милосерд. Вже хоч як не прись дия-волова сила, а хто з благословенієм божим супроти її піде, так хоч як, а все таки одоліє.

Андрій. Вічно будем ми дякувати пану Гнату: він дияволь-ську силу поконав! Йому й слава, йому й честь.

Грицько. Та щож, як ти хочеш, Гнате, а я і перш провідав про сєє. Дали-бі, се я знав усе, пане брате!

Гнат. А коли знав, так чому ж не сказав?

Грицько. Та я ж казав!

Гнат. Так?

Грицько. Та мабуть, що так!

Андрій. А що, панове, послухайте лиш мене! Уже Чалому над нами не гетьманувати: він і сам не схоче після того, що ми йому зробили. Виберімо лиш собі пана Гната Голого!

Грицько. А що? Хіба достойнішого нема?

Степан. Він диявола одолів!

Всі. Так, так!

Гнат. Що се ви задумали? (Чути шум за сценою). Ге, дивіться, мабуть батько!

Андрій. Нехай почоломкається з сім'єю своєю!

Сцена IV

Павло з козаками і Лисецьким.— Хомка вертається з дитиною

Павло (з жахом закриває очі). Боже мій міцний! От що зробили! вовкулаки! І дитину... маленьку, невинну!.. і ту хотіли убить! Боже мій праведний!

Гнат (у бік). Лишечко!

Павло. А, ти тут! Добре! Може, пане Гнате, другого зрадника треба покарати!

Всі. Що се? Що се?

Павло. Шалені! поплелись з їм здуру як з дубу. А ми з паном гетьманом полонили ляхів, що їхали Саву обороняти, і поспішали зупинити вас; та ні, пізно! Защо ж ви жінку убили? Нехристі! А се все він! Ану лиш, кажи ти, ляшку!

Лисецький. Ви загубили Саву за те, що він до вас був приятний, а Гнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого й думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецьпольського. Він і Саву на се підмовляв і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецьпольського. Гнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти мені казав, що таки Саву згубиш, а ми щоб нехай вас стерегли і всіх старшин переловили; іще ти й сам боживсь мені, що у сім ділі помагатимеш. Що? відрікатися станеш?

Гнат. Я тебе і не знаю і ніколи не бачив!

Лисецький. Е, а отсі листи не ти писав? Дивіться, панове!

(Показує листи. Всі стоять остовпілі від здивування)

Грицько. А що, не казав я? От щоб мені тее та сее, коли я та не прочував отсього! Тим то він мені так і вадив! Egel! Я вже коли що знаю, так воно так і буде!

Гнат (на колінах). Панове мої! се хтось підписавсь під мене. Крий боже, я сього не знаю! Щоб я луснув, щоб мене чорти живого розшматували, коли я що знаю! (Христиться). От щоб мому батькові і матері казнащо було, коли отсе правда!

Всі. Брешеш, зрадник!

Гнат. Ой, простіть мене, братечки! Дали-бі, се нарошно на мене! Отже я вам скажу: щоб увесь рід мій чорти взяли, коли я винен! Велике слово! не буду! простіть!..

Павло. Чорт!

Гнат. Ой, пустіть душу на покуту!..

Павло. Нема покути для диявола! Здихай, шельмованець!

(Коле його. Всі кидаються на Гната і проколюють його піками. Гнат, важко здихнувши, умирає)

Степан. Обніс сучий син неповинних. Ох покарає нас господь за се! Гетьман наш бідний! що ми йому й казатимемо!..

(За сценою чути несамовитий крик. Вбігає Петро Чалий; козаки потупляють очі в землю)